

Spiritueel moederschap als brug naar vertrouwen

Geestelijke begeleiding bij mensen met een beperking

Eerder heb ik in *Handelingen* laten zien dat mystagogie en moederschap met elkaar samenhangen (2018/1). Bij filosofische schrijvers krijgt deze samenhang vorm in de vroedvrouwenkunde (*maieutiek*), waarbij de symboliek van het moederschap toegeschreven wordt aan de leerling, die de eeuwige inzichten vanuit zijn ziel baart. Bij de christelijke schrijver Augustinus krijgt deze samenhang gestalte in het geestelijke moederschap oftewel het spiritueel moederschap. Daarbij wordt het symbolische moederschap toegeschreven aan de mystagoog die betrokken is in het proces van geestelijke begeleiding. Wat het spiritueel moederschap inhoudt laat ik zien aan de hand van een casus over de begeleiding van een vrouw, die ik Engelen noem. Voordat ik hierop inga, vertel ik eerst wat ik onder spiritueel moederschap versta.

Spiritueel moederschap

Spiritueel moederschap wijst op een moederlijke stijl van geestelijke begeleiding, die echter niet alleen voorbehouden is aan vrouwen. In de Bijbel vervult onder andere Paulus deze functie. Hij schiet in de rol van voedster die de gemeenteleden van Korinte nog met 'melk' moest voeden (1 Korintiërs 3, 2).

Het spiritueel moederschap sluit aan op mystagogie en heeft van oudsher te maken met vorming en opvoeding in het goddelijke mysterie. Opvoeding betekent letterlijk: door het verschaffen van voeding grootbrengen.

< Rembrandt van Rijn, 'Isaak en Rebekka' – bekend als 'Het Joodse bruidje' (detail), ca. 1665-1669

In de vroegchristelijke praktijk van mystagogie had voeding een meerwaarde, omdat voeding verwijst naar de verborgen aanwezigheid van Jezus Christus die het hart voedt. Deze voeding wordt verkregen in de omgang met de heilige verhalen en rituelen, die spirituele ervaring kunnen wekken. Daardoor kunnen wij in verbinding komen met het verlangen dat in het diepst van ons hart aanwezig is.

Deze voeding wordt geschonken in de geloofscommunicatie, die alles te maken heeft met de *communio* tussen God en mensen, maar niet samenvalt met de eucharistie. In deze *communio* zijn de geestelijk begeleider en de begeleide op dezelfde werkelijkheid betrokken: die van God. De geestelijk begeleider fungeert als representant, waarbij hij of

zij een traditie vertegenwoordigt van heilige verhalen en rituelen. Door samen te luisteren naar een heilig verhaal en een heilig ritueel te doen, kan er zich een bron ontsluiten, zowel

> Er is een derde betrokken, een verborgen Aanwezige, die in het onderlinge gesprek de ziel van beiden voedt.

voor de begeleide als de begeleider. Beiden zijn betrokken op deze bron, die zich aan ieder afzonderlijk kenbaar maakt.

In deze begeleiding is er dus een derde betrokken, een verborgen Aanwezige, die het 'dragende midden' vormt van het gesprek. Deze Aanwezige voedt in het onderlinge gesprek de ziel van beiden. Hoe dit voeden plaatsvindt in de praktijk, wordt zichtbaar in de begeleiding van Engeliën.

De geschiedenis van Engeliën

Engeliën is een oudere vrouw van 71 jaar met een licht verstandelijke beperking. Daarnaast heeft ze een psychiatrische aandoening en de laatste jaren is ze licht dementerend. Ze is afkomstig uit een gezin met vijf kinderen, waarin zij de middelste is. Haar jongste zus heet Thea. Met haar heeft Engeliën het langst thuis gewoond.

Toen Engeliën zeventien jaar oud was, werd ze voor het eerst opgenomen in een psychiatrische inrichting. Vervolgens werd zij vanwege angststoornissen en chronische psychose permanent geplaatst binnen een psychiatrische verblijfsafdeling. Daar heeft ze in een isoleercel gezeten, en dat was een traumatische ervaring voor haar. Sinds 2006 woont ze in de woonvoorziening voor mensen met een verstandelijke beperking.

Engeliën heb ik leren kennen in de maandelijks kerkdiensten. Zij zit altijd vooraan en bij het moment van de voorbeden draagt ze haar intenties aan, meestal voor haar overleden vader en moeder. Op een zeker moment kwam zij niet meer naar de kerkdiensten.

In die tijd werd ik benaderd door haar behandelaar, een orthopedagoog, die verbonden is aan de leefgroep waar zij woont. Hij geeft aan dat het niet goed met Engeliën gaat; de afgelopen maanden is ze depressief en psychotisch; ze wil niet meer naar de dagbesteding, ook niet meer naar de kerk. Dat is opmerkelijk, omdat het geloof altijd zo belangrijk is geweest voor haar. In moeilijke situaties viel ze daarop terug, omdat het haar vertrouwen gaf. De behandelaar spreekt zelfs over haar geloof als de rode draad in haar leven.

Nu is haar leven ontregeld; herinneringen van vroeger komen omhoog. Ze toont angst, heeft geen vertrouwen meer en wil dood, net zoals haar ouders. Zijn vragen zijn: hoe krijgen we haar weer in een ritme, nu de structuur in haar leven is weggevalen? Op welke wijze kan ik hier als geestelijk begeleider aan bijdragen? Hij doet dus een beroep op mijn referentiekader als geestelijk begeleider.

Na dit gesprek neem ik contact op met de begeleiders van de leefgroep waar Engeliën woont. Haar begeleiders spreken over een stem in haar hoofd, die zij koppelt aan haar jongste zus Thea. De stem van Thea is niet aardig voor haar, heeft een negatieve uitwerking op haar en zorgt voor onrust. Haar begeleiders vinden haar extreem angstig en gespannen. Hun vraag aan mij is of ik Engeliën weer in contact kan brengen met het geloof, dat haar vertrouwen geeft.

Kennismaking

Het eerste gesprek met Engeliën is aan de tafel in de huiskamer op de leefgroep, waar zij zich op dat moment alleen bevindt. Als ik bij haar ga zitten, begint ze te praten, achter elkaar door. Er is geen speld tussen te krijgen. Ze vertelt over de stem van haar zus Thea die haar 's nachts wakker houdt. Engeliën geeft aan dat haar oudste zus Janny zegt dat ze niet meer naar de kerk mag gaan. Janny is haar oudste zus met wie ze juist een goed contact heeft. Deze stemmen verwarren haar zo, dat ze letterlijk en figuurlijk geblokkeerd raakt. Haar angst vraagt om de nabijheid van een ander met wie ze haar angst kan delen. Daardoor kan er wellicht weer vertrouwen in haar groeien waardoor haar leven draaglijk wordt.

De kennismaking wordt voortgezet in haar eigen kamer. Daar vertelt Engeliën over de Maria-ikoon, die haar moeder nog voor haar geborduurd heeft. Maria is belangrijk voor haar. We hebben oude Marialiederen gezongen, die ze bijna allemaal uit haar hoofd kent.

Begeleidingsvraag en werkwijze

Na de gesprekken met de behandelaar, de begeleiders van Engeliën en met haarzelf, kom ik tot deze begeleidingsvraag: Hoe kan Engeliën weer gebracht worden in een voor haar vertrouwde heilige ruimte, waarin haar ziel gevoed wordt? Om haar te helpen daarmee in contact te komen, maak ik gebruik van rituele communicatie.

- We beginnen het gesprek met het aansteken van de kaars als een bijzonder moment. In deze rituele communicatie wordt het geheim van God, die betrokken is op een mensenleven, present gesteld. Dit licht schept ruimte voor ontmoeting. In dit licht krijgt ons samenzijn een andere dimensie in de dialoog met dit Geheim. Bij mensen met een verstandelijke beperking gebeurt dit heel concreet. Het gaat het erom dat een rituele handeling *gedaan* wordt. Het gaat om het gebeuren zelf.
- We lezen verhalen uit de *Kijkbijbel*, die geïllustreerd is met beelden. Ik kies hiervoor, omdat Bijbelverhalen symbolische verhalen zijn. Deze verhalen bemiddelen en verwijzen. Via deze verhalen kan Jezus Christus als de verborgen Aanwezige dichterbij komen en tot ons spreken. Deze dialoog kan Engeliën het gevoel geven zich gekend te weten. Zo ontstaat er contact, waardoor ze opengaat.
- We zingen liederen uit de katholieke traditie waarmee Engeliën vertrouwd is. Zingen is dubbel bidden, zoals Augustinus al zei. Door te zingen, wordt Engeliën bereikbaar. Het zingen beschouw ik ook als een vorm van rituele communicatie. Deze liederen brengen haar in contact met het verleden: met degenen met wie ze verbonden was zoals haar ouders, met het heden: met degenen met wie ze nu verbonden is, en met de toekomst die zich kan openen. Deze liederen hebben een meerwaarde, omdat ze verwijzen naar de liefde van God die betrokken is op mensen. Door samen liederen te

zingen kan Engelen tot zichzelf komen, verbondenheid ervaren met mij als geestelijk verzorger en met God die haar draagt.

In overleg met haar begeleiders spreken we af, dat ik wekelijkse gesprekken met haar ga voeren. Deze gesprekken vinden plaats op haar kamer, op een vaste dag en een vast tijdstip in de week. We koppelen onze observaties regelmatig naar elkaar terug: de begeleiders die Engelen dag en nacht meemaken op de leefgroep en ik vanuit de begeleidingsgesprekken, waarbij het vertrouwelijke karakter van deze gesprekken in acht wordt genomen.

De begeleidingsgesprekken

Engelen heeft aandacht voor de kaars, die ik aan het begin van het gesprek aansteek. Ik vraag of Jezus bij ons aanwezig wil zijn. Engelen geeft meteen aan dat Jezus voor haar de Heer is. Dat deze kaars voor haar enkel in de rituele context van ons gesprek functioneert, blijkt als ik deze kaars een keer laat staan op haar kamer. Daardoor raakt ze helemaal van slag. Als de kaars eenmaal is weggehaald, is het voor haar weer in orde. Daaruit komt naar voren dat de kaars functioneert binnen onze gesprekken en niet daar buiten. De kaars als teken van Gods aanwezigheid kent ook een begrenzing.

Engelen moet in eerste instantie wennen aan de verhalen uit de *Kijkbijbel*, omdat ze niet met de Bijbel in de thuissituatie is opgegroeid. In de kerk worden verhalen voorgelezen uit de Bijbel, maar niet op haar eigen kamer. Dit is een hele nieuwe ervaring voor haar. Als we over deze drempel heen zijn, begint ze zelf de verhalen hardop te lezen. We staan stil bij de bekende verhalen zoals de storm op het meer die Jezus stilt, Zacheüs bij wie Jezus op bezoek komt. Ze associeert bij de verhalen de dingen die ze zelf heeft meegemaakt. Deze associaties horen bij haar leven.

Ze vertelt wat ze in haar eigen leven heeft meegemaakt. Een gebeurtenis komt telkens weer bovendrijven: haar opsluiting in de isoleercel, wel drie weken. Toen ze eruit mocht, moest ze er meteen weer in. Ze vertelt hoe angstig ze is geweest en hoe opgesloten ze zich heeft gevoeld. Ik geef aan dat dit afschuwelijk voor haar moet zijn geweest en dat bevestigt ze. Deze ervaring was zeer traumatisch en ingrijpend. Op mijn vraag of ze in de isoleercel kon bidden, krijg ik te horen dat ze daar alleen het Onze Vader en het Wees Gegroet kon bidden. Dat gaf haar de kracht om het vol te houden in de isoleercel. In de gesprekken komen ook herinneringen aan haar thuissituatie naar boven, over haar ouders die inmiddels zijn overleden, haar broer en haar zus met wie ze een goede band heeft en regelmatig ontmoet. Ze vertelt ook over haar lagerschooltijd en de eerste communie in de parochie waar ze bij hoorde.

Na verloop van enkele weken merk ik bij haar een terugslag. De stem van Thea is weer helemaal terug en heeft veel invloed op haar. Volgens Engelen zegt deze stem

nare dingen tegen haar en daar wordt ze angstig van. Ik krijg nauwelijks oogcontact met haar en probeer haar uit te nodigen mij aan te kijken. Dat doet ze kortstondig, en valt vervolgens weer weg. Een week later merk ik dat het beter met haar gaat, er is oogcontact. We lezen het verhaal over de lamme die door zijn vrienden naar Jezus wordt gedragen, en door Jezus wordt genezen. Daarop zegt ze dat zij nooit beter is geworden. Het is wel een paar jaar beter gegaan met haar. Haar ziekte is blijvend. Dat is moeilijk om te aanvaarden. Ik wijs haar op haar zus en broer die altijd bij haar blijven, net zoals de vrienden van de lamme. We zingen de liederen 'Blijf mij nabij', 'Kum ba yah, my Lord', 'Geef mij kracht'. We praten er niet over, maar zingen: dát geeft de kracht om verder te gaan.

Vruchten van de begeleiding

Uit deze beschrijving komt naar voren dat het in contact brengen met een heilige ruimte, waarin de ziel gevoed wordt, bij mensen met een verstandelijke beperking tot stand komt via rituele communicatie. In deze communicatie wordt het Geheim present gesteld door de rituelen te doen en de verhalen samen te lezen. Op deze wijze wordt het hart van Engelen gevoed met troost en kracht, die haar vertrouwen versterken. De rituele communicatie levert de volgende vruchten op.

1. In de gesprekken wordt de angst, die haar opgesloten hield in zichzelf, geborgen en gedeeld met mij als geestelijk begeleider. Daardoor kan zij de angst geleidelijk loslaten en raken de stemmen in haar naar de achtergrond. De rituele communicatie brengt haar in contact met het Geheim, dat haar leven draagt. Op deze wijze wordt Engelen als persoon geheeld.
2. Tijdens de rituele communicatie komen ervaringen en herinneringen aan gebeurtenissen en personen uit haar verleden naar boven. Door deze gebeurtenissen ter sprake te brengen, worden ze opnieuw doorleefd en vindt er een zekere aanvaarding plaats van haarzelf, van haar levensgeschiedenis, ook van haar mogelijkheden en beperkingen.
3. Engelen kan zich beter verhouden tot haar leefomgeving, werkomgeving en spirituele omgeving. In de loop van de gesprekken gaat Engelen weer naar de dagbesteding, waar ze iedere dag enkele uren verblijft. Ook ontmoet ik haar als vanouds in de kerkdiensten. Volgens haar begeleiders is ze rustiger geworden op de leefgroep en kan ze zich beter verhouden tot haar medebewoners.
4. Tijdens deze gesprekken wordt haar religieus verlangen gewekt. Ze verlangt naar de avondgebeden die ze als vanouds dagelijks bad. De Maria-ikoon houdt de herinnering aan haar moeder levend, die van grote betekenis voor haar is geweest, ook in het leren vertrouwen op God.

Conclusie

Uit deze casus komt naar voren dat mensen met een verstandelijke beperking die daarnaast aan het dementeren zijn, de transformatie van angst naar vertrouwen op hun eigen wijze doormaken. Dat betekent dat ze in hun proces begeleid moet worden. In dit proces maakt een geestelijk begeleider als representant van een levensbeschouwelijke traditie voor hen het goddelijk geheim verstaanbaar. Verstaanbaar maken betekent: in contact brengen met en de werking ervan helpen ondergaan. Dat gebeurt uiterst concreet: via zingen en bidden, symbolen, rituelen, verhalen, muziek en gebaren. Via deze toegangswegen wordt de ziel gevoed en wordt er een verbinding gemaakt met het verlangen, dat aanwezig is in het hart. Deze voedende functie van de geestelijk begeleider krijgt bij uitstek gestalte in het spirituele moederschap. <

Literatuur

- K. Bouwman (2018). Geestelijk moederschap of vroedvrouwenkunde. In: *Handelingen* 45/1 (2018), 61-65.
- K. Bouwman (2019). *Spiritueel moederschap. Twee vrouwen in het leven van Augustinus*. Heeswijk: Berne Media. Over de actualiteit van het spirituele moederschap kunt u lezen in hoofdstuk 13 (pp. 167-172).

Kitty (dr. K.) Bouwman is geestelijk verzorger in de Hartekampgroep en heeft een praktijk voor geestelijke begeleiding. Ze doceert spiritualiteit en mystiek aan de Academie voor Geesteswetenschappen en de theologieopleiding Bovendonk. Ze promoveerde op een onderzoek naar de spiritualiteit van Augustinus. Momenteel werkt ze aan een postdoc onderzoek naar het spirituele moederschap bij Hildegard van Bingen aan het Titus Brandsma Instituut. Zij is hoofdredacteur van *Herademing*, oecumenisch tijdschrift voor spiritualiteit en mystiek. | www.matersapientia.nl

ACTUEEL

<https://tijdschrift.handelingen.com/>

• Open access

Handelingen is digitaal beschikbaar via *open access*. Alle edities van *Handelingen* en ook losse artikelen zijn gratis online beschikbaar. Hiervoor gaat u naar tijdschrift.handelingen.com. Verder vindt u informatie over de redactie, het indienen van een artikel en het bestellen van het nieuwste nummer.

• Nieuwsbrief

Via deze website kunt u zich ook inschrijven voor de e-mailniewsbrief die elk kwartaal verschijnt. Doen!

<https://handelingen.com/>

• Actuele agenda en archief

De vertrouwde website www.handelingen.com blijft bestaan, mét alle actuele berichten en aankondigingen. Nog steeds kunt u daar de overzichten van eerdere jaargangen (teruggaand t/m 1995), artikelen, literatuurberichten en beeldmeditaties vinden. Bovendien wordt daar de agenda bijgehouden met studiedagen, cursussen, symposia en andere activiteiten in het kader van praktische theologie en religiewetenschap.

<https://www.kuleuven.be/thomas/page/tijdschriften/view/75125>

• Open Journals

De nummers van *Handelingen* worden ook opgenomen op de website van KU Leuven met een korte beschrijving van de thema's en de artikelen, inclusief links daarnaar op Open Journals.